

УДК 316.35

І. В. МЕЩАН

ЕМОЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Соціальна робота з людьми похилого віку повинна створювати умови для того, щоб ця категорія населення змогла задовольнити свої потреби на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. У статті наведено результати соціологічного опитування серед осіб похилого віку в новоутворених об'єднаних територіальних громадах Запорізької області з метою виявлення загального рівня задоволеності життям і оцінки емоційно-психологічного стану людей похилого віку. Охарактеризовано особливості таких напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку (зокрема з проблемами й порушеннями емоційної сфери): 1) соціально-психологічне консультування та тренінг; 2) надання культурно-освітніх послуг (зокрема «Університет третього віку»); 3) соціальна робота в громаді (створення груп взаємодопомоги на рівні громади).

Ключові слова: люди похилого віку, емоційна сфера особистості, соціальна робота, соціально-психологічне консультування, освіта літніх людей, соціальна робота в громаді.

Сучасне українське суспільство переживає період соціальних змін і перебуває в перехідних, нестабільних умовах, які пов'язані з демократичним транзитом, розвитком соціально орієнтованої економіки, зміною ціннісно-нормативної системи суспільства, формуванням соціальних практик відкритого демократичного типу, що передбачає якісну перебудову системи соціального захисту населення. Однак цей процес ускладнює зростання соціальної напруженості в українському суспільстві. Особливо сприйнятливою до цих умов є вікова група людей похилого віку, для яких переживання процесу старіння як кризового психологічного стану поєднується з економічною нестабільністю в суспільстві, а тому сприяє посиленню таких соціальних та емоційно-психологічних порушень, як: зростання інтенсивності соціальних страхів і виникнення нових; ціннісна аномія; депресивність, невпевненість, суїцидальність людей похилого віку; алкоголізація й наркотизація; соціальна та психологічна дезадаптація. Тому науковим дослідженням з питань надання соціальних послуг людям похилого віку та вивченню різних аспектів життєдіяльності літніх людей, формуванню концептуальних підходів до проблем їх соціального обслуговування в науці приділяють значну увагу.

Різні аспекти життєдіяльності людей похилого віку розглядають: О. Краснова, А. Лідере (особливості розвитку особистості в період похилого віку), М. Єрмолаєва (структура емоційних переживань), Н. Чепелєва, М. Смульсон (нарративна психологія людей старечого віку), В. Галкін, В. Болтенко, Н. Дементьєва, Є. Шаталова, М. Шахматов (дослідження адаптації людей похилого віку).

Специфіку соціальної роботи з людьми похилого віку вивчає багато науковців. Так, Е. Холостова розглядає життєдіяльність людей похилого віку впродовж усього життя, описує похилий вік як соціальну проблему, аналізує ставлення до цієї вікової групи в суспільстві, сім'ї та близького оточення, висвітлює основні проблеми, з якими стикаються особи цього вікового прошарку [12, с. 56–73]. В. Шахрай стверджує, що люди похилого віку є соціальною спільністю, яка має притаманні для неї особливості, переконання та досвід, і бере участь у житті суспільства. Він розглядає теорії старості та принципи соціальної роботи з людьми похилого віку [13, с. 87–90]. І. Зверева досліджує рівні, на яких здійснюється соціальна робота з людьми похилого віку, та принципи цієї діяльності. Науковець стверджує, що головним у роботі із цією віковою групою є залучення її до «соціальної самодіяльності» й розроблення відповідних програм [3, с. 341]. А. Капська аналізує соціальний захист людей похилого віку та напрями його здійснення [4, с. 256]. Загалом сьогодні досить багато напрацювань у цьому напрямі наукових досліджень і практичних здобутків у сфері соціальної роботи з людьми похилого віку, однак, на нашу думку, доцільно зосередитися на соціально-психологічних проблемах літніх людей, зокрема в емоційній сфері особистості, і виділенні ефективних та інноваційних технологій їх подолання.

Мета статті полягає у визначенні специфіки роботи з емоційними проблемами людей похилого, спрямованої на подолання проявів і наслідків самотності, підвищення адаптивності особистості в нових соціально-психологічних умовах існування.

Як зауважують дослідники у галузі вікової психології, період старості (від 60 років і далі) завершує онтогенез психіки. Цей період характеризується: 1) тривалою реалізацією внутрішніх творчих потенціалів у повсякденному житті; 2) підбиттям підсумків життєвої активності; 3) завершенням початих проєктів в онтогенезі; 4) вихованням в онуках образу людини майбутнього [1, с. 315]. Це свідчить про зміни в статусі літньої людини, які пов'язані з припиненням або обмеженням трудової діяльності, зниженням соціальної та біологічної адаптивності, погіршенням самопочуття, трансформацією ціннісних орієнтацій і життєвого стилю, спрямованості спілкування, а також виникненням дезадаптації як у соціально-побутовому, так і психологічному пристосуванні до нових умов. Що, у свою чергу, на думку Н. Галіяш, спричиняє появу в людей похилого віку схильності до негативних емоційних переживань, а неспроможність щось робити для інших викликає почуття неповноцінності, роздратованості та бажання сховатися, що в майбутньому може перерости в байдужість до навколишнього світу й усамітнення [2, с. 17–19].

Основною соціально-психологічною проблемою старості є самотність. Так, В. Сіляєва визначає самотність як важке емоційне переживання, пов'язане з руйнуванням глибинних очікувань особистості з приводу

реалізації своїх можливостей, які визнаються важливою складовою людського буття [9, с. 33–35]. Н. Харламенкова та І. Бабанова вважають, що самотність – переживання стану відчуженості людини від суспільства [11, с. 21–28]. Виходячи із цих визначень, можна зробити висновок, що самотність розглядають у двох аспектах: як психологічний стан людини (внутрішнє емоційне переживання) та як характеристику її соціальних відносин з іншими людьми (зовнішнє відчуження від людей).

В емоційній сфері особистості людей похилого віку з'являються неконтрольовані посилення афективних реакцій. Люди похилого віку можуть відчувати емоції, не знайомі їм у період їх молодості. Так, згідно з новими уявленнями, похилий вік – один з етапів продовження емоційного зростання; тобто емоційне благополуччя людини занепадає тільки в період, що передує смерті, «у точці, де когнітивні й фізіологічні проблеми серйозно зачіпають життєдіяльність людини» [5, с. 848–850]. З іншого боку, похилий вік супроводжується наростанням занепокоєння, тривожності, появи або посилення таких рис, як недовірливість, дратівливість, неадекватність самооцінки в бік завищення, змінюється темперамент. У людей похилого віку посилюється егоцентричність, знижується ініціативність, зростає пасивність і виявляються астеничні симптоми. Водночас посилюється прагнення до осмислення життя, підбиття підсумків своєї діяльності й оцінювання досягнутих результатів. Це підтверджується результатами дослідження психологічних особливостей у людей похилого віку, проведеного С. Михальською – для більшості досліджуваних характерними є тривожність, невротична депресія, фрустрація, астенія, істеричний тип реагування та вегетативні порушення [6, с. 433]. Отже, домінування певного емоційного симптомокомплексу відображає особливості ставлення людей похилого віку до себе, інших, життя й смерті; можливості їхньої адаптації до нових соціально-психологічних умов існування; творчого самовиразу та самореалізації, а можливі емоційні проблеми й порушення людей похилого віку виступають предметом діяльності соціального працівника.

У січні 2017 р. автором спільно з Департаментом соціального захисту Запорізької обласної ради було проведено соціально-психологічне опитування серед осіб похилого віку від 65 років у новоутворених об'єднаних територіальних громадах Запорізької області (n = 2800) з метою виявлення загального рівня задоволеності життям і оцінювання емоційно-психологічного стану людей похилого віку. Результати подано на рис. 1–3.

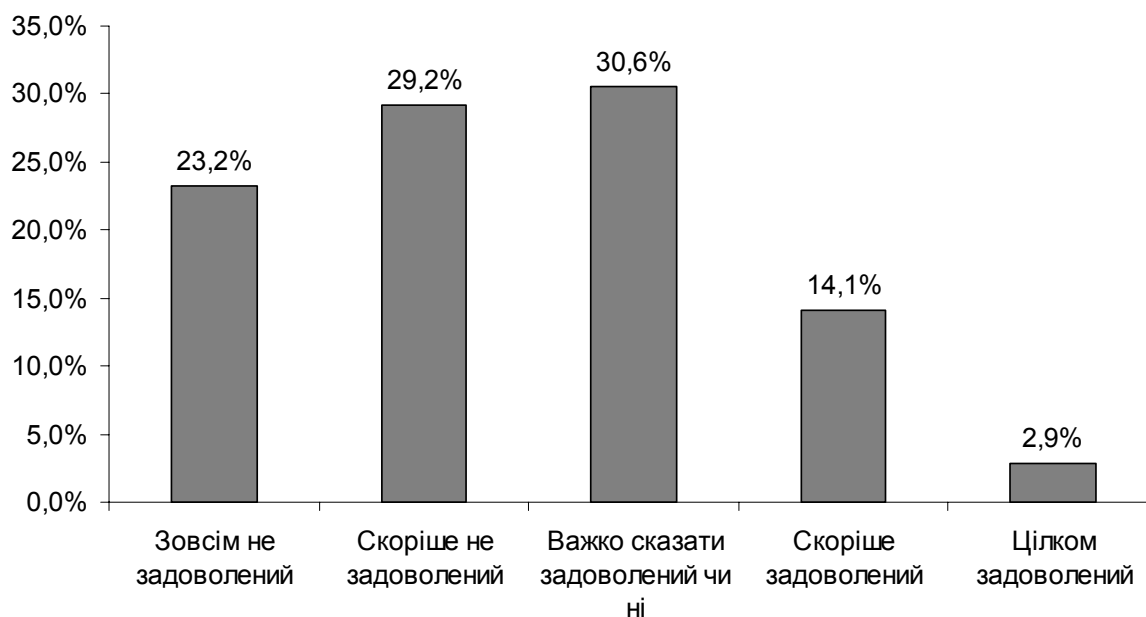

Рис. 1. Рівень задоволеності життям серед людей похилого віку

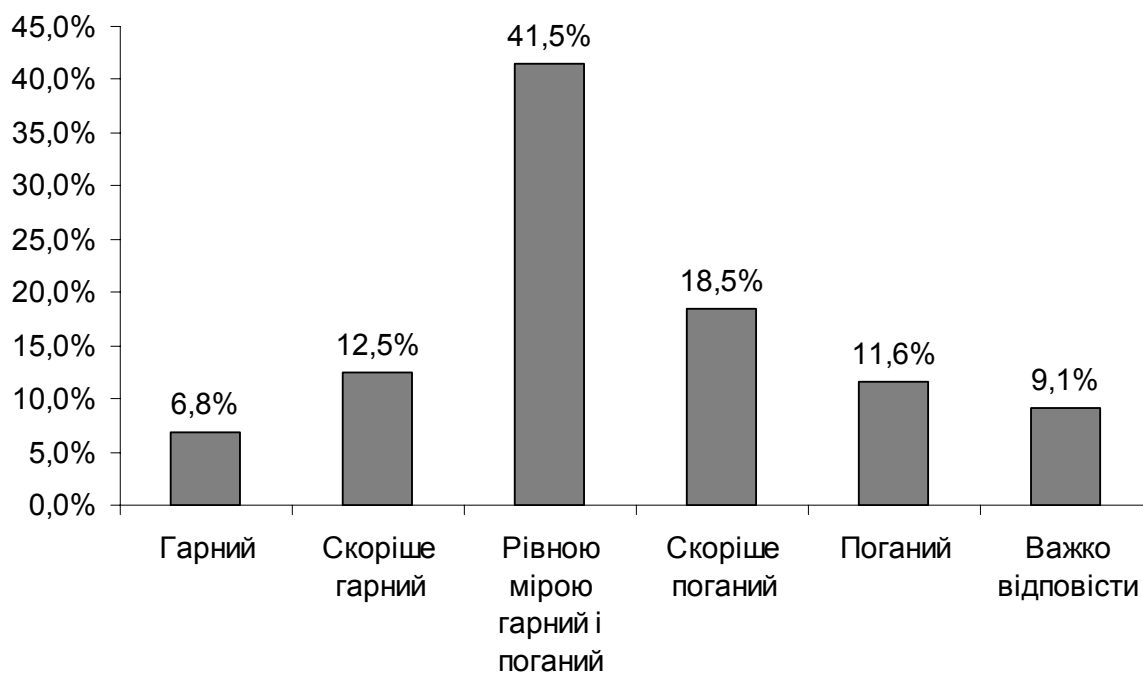

Рис. 2. Оцінка настрою людей похилого віку, що домінує

Як видно з результатів дослідження, половина опитаних осіб похилого віку мають досить низький рівень задоволеності життя, причому 30% респондентів не визначили своєї позиції; 29% опитаних оцінюють власний емоційний стан як поганий. Такі показники пов'язані, на нашу думку, не

стільки з особливостями цього вікового періоду, скільки з незадовільними соціально-економічними умовами життя.

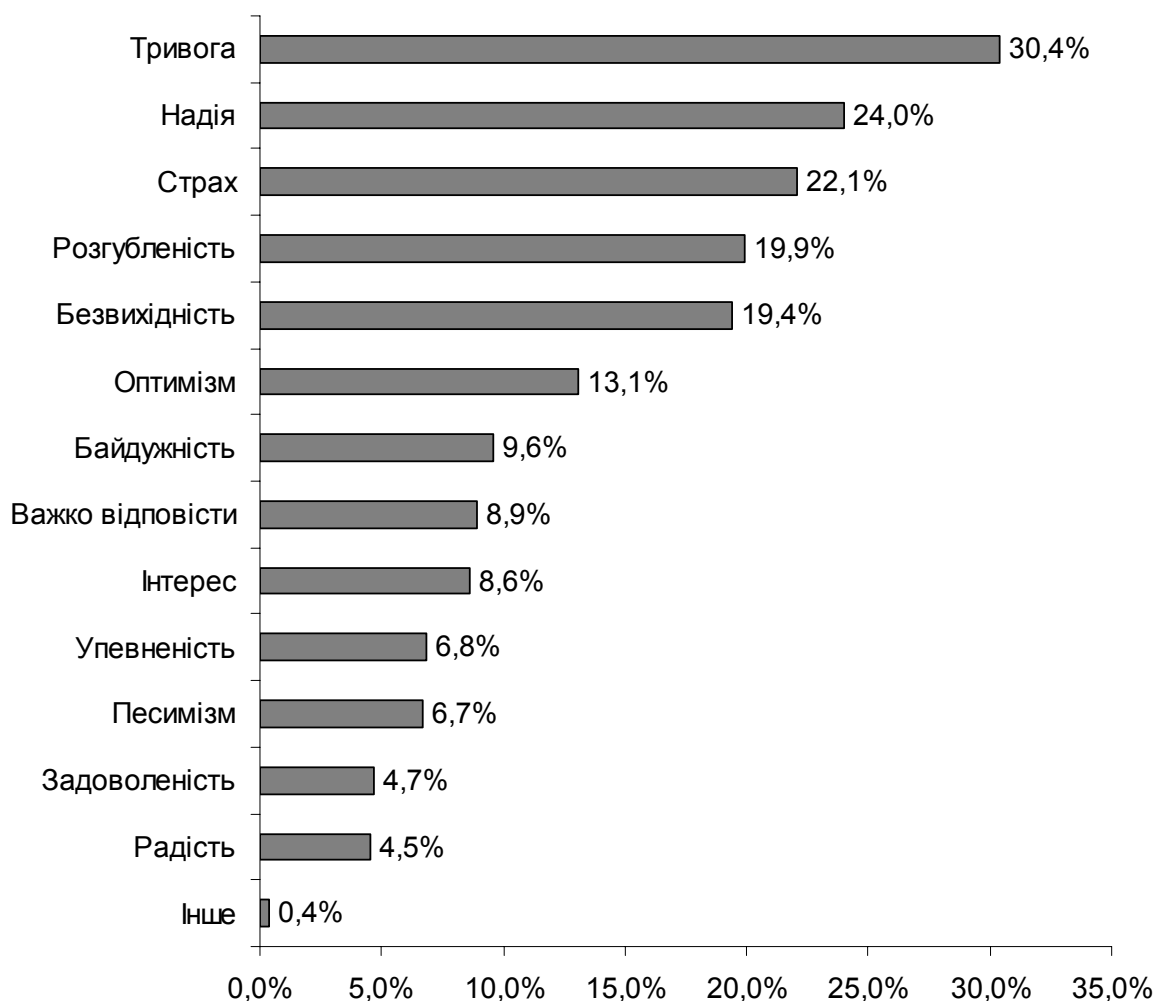

Рис. 3. Емоції й почуття людей похилого віку, що домінують (можна було обрати декілька варіантів)

Результати дослідження змістових особливостей емоційних переживань людей похилого віку дають змогу зробити деякі висновки. По-перше, у структурі емоційної сфери переважають негативні емоційні стани й почуття (тривога, страх, розгубленість, безвихідність). По-друге, виявлено високі показники таких емоцій, як тривога і страх, які відображають посилення в суспільстві впливу соціальних страхів, які є реакцією індивідів і груп не тільки на негативні, а й на позитивні зміни, як на мікро-, так і на макросоціальному рівні, оскільки є результатом мінливості, яка підриває нормальний розвиток суспільства, вносить дезорієнтацію та ускладнює адаптаційні процеси, викликаючи шок, стрес, депресію, апатію й інші деструктивні реакції. По-третє, високий показник такої емоції, як надія, що

виступає як мобілізаційний фактор посилення адаптаційного потенціалу людей похилого віку в сучасному українському суспільстві.

У суспільстві існують усталені роками форми й методи соціальної роботи з людьми похилого віку. Зокрема, умовно їх можна поділити на такі групи: 1) матеріальне забезпечення, яке включає пенсії та грошову допомогу; 2) натуральна підтримка у вигляді продуктів харчування, палива, медикаментів, засобів гігієни, організації гарячого харчування тощо; 3) покращення соціальних умов завдяки наданню соціальних послуг удома та в стаціонарних установах; 4) психолого-соціальна підтримка у вигляді консультацій різного характеру, організації культурного дозвілля тощо.

Динаміка розвитку сфери надання соціальних послуг запускає до дії механізми покращення якості життя людей похилого віку, а з ними й появу нових дефініцій, термінів, понять, що відтворюють інноваційну практику, становлять сутність інноваційного потенціалу соціальної роботи, розкривають тенденції до змін. Як такі основні інноваційні напрями соціальної роботи з людьми похилого віку (зокрема з проблемами й порушеннями емоційної сфери) можна виділи: 1) соціально-психологічне консультування й тренінг; 2) надання культурно-освітніх послуг (зокрема «Університет третього віку»); 3) соціальна робота в громаді (створення груп взаємодопомоги на рівні громади).

1. Найбільш поширеним є соціально-психологічне консультування, методологія якого залежить від застосування методів тієї чи іншої наукової школи в практичній психології (психодинамічний, поведінковий, когнітивний, гуманістичний напрями тощо). Але в соціальній роботі з людьми похилого віку, на думку Х. Порсевої, основними компонентами концепції консультування є такі: 1) селекція (пошук певних складових, які були присутні в житті людини протягом життя й втрачені з віком); 2) оптимізація (пошук резервних можливостей літньої людини); 3) компенсація (полягає у створенні факторів, які б компенсували вікову обмеженість у пристосування до процесу старіння) [7, с. 127]. Консультування може здійснюватися на різних рівнях: сімейне консультування, індивідуальне консультування, професійне консультування тощо. Різні види консультування допомагають розвивати в літніх людей здатність більш адекватно та повно сприймати себе та інших, змінювати й робити більш гнучкою систему внутрішньо-особистісних переживань і міжособистісних відносин. Ще одним методом для покращання міжособистісних стосунків і емоційного стану літніх людей може бути тренінг, як активний і дієвий соціально-психологічний вплив, спрямований на зняття наслідків різноманітних психотравмуючих ситуацій, міжособистісної напруги, поліпшення навичок спілкування, формування особистісних передумов для допомоги в адаптації тощо.

2. Проблема самореалізації в старості є не тільки науково актуальною, а й життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймають як вік втрат, туги й самотності. У зв'язку із цим відбувається постійний по-

шук нових форм, методів і технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога ефективнішого вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції. Однією з новітніх форм соціальної роботи з людьми літнього віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції осіб літнього віку. Як зазначає В. Савельчук, освіта літніх людей визначається, по-перше, як засіб соціального захисту і психологічної стабільності; по-друге, як спосіб інтеграції в комунікативний і культурний простір; по-третє, як активна діяльність, спрямована на самореалізацію особистості [8, с. 96]. А основний її зміст відображається через реалізацію таких функцій [7, с. 79]: 1) просвітницьку (задоволення освітніх потреб людей похилого віку); 2) інформаційну, спрямовану на розширення інформаційного простору; 3) адаптивну, сутність якої полягає в освоєнні нових соціальних ролей і адаптації в глобалізованому соціумі; 4) комунікативну, яка сприяє задоволенню потреби людей у безпосередніх міжособистісних контактах; 5) реабілітаційну, яка сприяє подоланню психологічних і фізичних бар'єрів, що виникають у житті людей похилого віку; 6) терапевтичну, спрямовану на корекцію емоційно-психологічних станів літніх людей; 7) соціозахисну як таку, що допоможе забезпечити певним чином соціальну підтримку у вирішенні життєвих проблем. Отже, організація освіти людей похилого віку виступає як інноваційна форма соціальної роботи, спрямована на адаптацію, реабілітацію та інтеграцію в умовах переживання вікової кризи старіння й впливу факторів суспільної нестабільності.

3. Ще однією інноваційною формою соціальної роботи з людьми похилого віку є робота в громаді. Більшість зарубіжних фахівців із соціальної роботи в громаді наголошують на тому, що її основне завдання полягає в ініціації можливостей і здатності членів громади до самоорганізації в задоволенні власних потреб та інтересів. Так, А. Твелвтріз вважає, що робота в громаді являє собою процес допомоги з боку професійних соціальних працівників в організації спільних дій членів громади, метою яких є поліпшення умов соціального життя [14, с. 57].

Беручи до уваги те, що особливість соціальної роботи в громаді полягає в активізації членів громади до участі у вирішенні власних проблем, необхідною її складовою є розвиток та стимулювання ініціатив членів громади. Так, І. Зверева зазначає, що головне в роботі з людьми похилого віку – це залучення їх до «соціальної самодіяльності», яка багато в чому може розв'язати їхні проблеми. Така «самодіяльність» здійснюється на базі розроблення відповідних програм [3, с. 341]. Як основні цілі таких програм І. Зверева визначає: 1) надання людям похилого віку можливості принести користь іншим членам громади; 2) організація груп взаємодопомоги з людей похилого віку, які добровільно надають допомогу своїм ровесникам; 3) використання досвіду й знань людей похилого віку для надання допомо-

ги соціальним органам, дитячим садкам, школам, адміністративним структурам шляхом консультацій [3, с. 342].

Висновки. Отже, домінування певного емоційного симптомокомплексу відображає особливості ставлення людей похилого віку до себе, інших, життя й смерті; можливості їхньої адаптації до нових соціально-психологічних умов існування; творчого самовираження та самореалізації, а можливі емоційні проблеми й порушення людей похилого віку виступають предметом діяльності соціального працівника.

Як такі основні напрями соціальної роботи з людьми похилого віку (зокрема з проблемами й порушеннями емоційної сфери) можна виділити: 1) надання психологічних послуг (консультування і тренінг); 2) надання культурно-освітніх послуг; 3) соціальну роботу в громаді (створення груп взаємодопомоги на рівні громади).

Пріоритетним напрямом подальших досліджень можна визначити соціальне партнерство закладів соціального обслуговування літніх людей і громадських організацій на рівні територіальної громади.

Список використаної літератури

1. Базалук О. А. Философия образования в свете новой космологической концепции : учебник / О. А. Базалук. – Киев : Кондор, 2010. – 458 с.
2. Галіяш Н. Б. Характеристика основних соціальних проблем людей похилого віку / Н. Б. Галіяш // Медсестринство. – 2012. – № 1. – С. 17–19.
3. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні / І. Д. Зверева – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект / А. Й. Капська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 992 с.
6. Михальська С. А. Психологічні особливості людей похилого віку / С. А. Михальська // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 23. – С. 425–434.
7. Порсева Х. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Порсева Христина Олегівна ; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 240 с.
8. Савельчук І. Б. Інноваційні методи соціальної роботи з людьми похилого віку: специфіка та особливості впровадження / І. Б. Савельчук // Young Scientist. – 2015. – № 2 (17). – С. 95–98.
9. Сіляєва В. І. Жіноча самотність як психологічна проблема / В. І. Сіляєва // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 4. – С. 33–35.
10. Соціально-педагогічна діяльність в умовах трансформації суспільства: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / С. П. Архипова, Т. М. Десятов, І. І. Курляк, Л. І. Міщик, Г. Я. Майборода та ін. ; за заг. ред. С. П. Архипової. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2014. – 235 с.
11. Харламенкова Н. Е. Стратегии самоутверждения и ценностные предпочтения одинокого человека / Н. Е. Харламенкова, И. В. Бабанова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 2. – С. 21–28.

12. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : учебное пособие / Е. И. Холостова. – 2-е изд. – Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – 296 с.
13. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи / В. М. Шахрай. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
14. Twelvetrees A. Community Work / Twelvetrees A. – London : Macmillan, 1991. – 567 p.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017.

Мещан И. В. Эмоциональные проблемы пожилых людей как предмет социальной работы: региональный аспект

Социальная работа с людьми преклонных лет должна создавать условия для того, чтобы эта категория населения смогла удовлетворить свои потребности на физиологическом, психологическом и социальном уровнях. В статье приведены результаты социологического опроса среди лиц преклонных лет в новообразованных объединенных территориальных общинах Запорожской области с целью выявления общего уровня удовлетворенности жизнью и оценки эмоционально-психологического состояния людей преклонных лет. Охарактеризованы особенности таких направлений социальной работы с людьми преклонных лет (в частности с проблемами и нарушениями эмоциональной сферы): 1) социально-психологическое консультирование и тренинг; 2) предоставление культурно-просветительных услуг (в частности «Университет третьего возраста»); 3) социальная работа в обществе (создание групп взаимопомощи на уровне общества).

Ключевые слова: люди преклонного возраста, эмоциональная сфера личности, социальная работа, социально-психологическое консультирование, образование пожилых людей, социальная работа в общине.

Meshchan I. V. Emotional Problems of the Elderly as a Matter of Social Work: a Regional Aspect

Social work with people years old must create terms in order that this category of population was able to satisfy the necessities on physiology, psychological and social levels. In January, 2017 by an author jointly with Department of social defense of the Zaporizhzhya regional soviet the social psychological questioning was conducted among persons years old from 65 years in the newly incorporated territorial communities of the Zaporizhzhya area (n=2800) with the aim of exposure of general level of satisfaction by life and estimations of the emotionally-psychological state of people years old. In the article results over of the sociological questioning are brought among persons years old in the newly incorporated territorial communities of the Zaporizhzhya area with the aim of exposure of general level of satisfaction by life and estimations of the emotionally-psychological state of people years old. Coming from the results of research, half of the polled people years old have a low enough level of satisfaction of life, thus 30% respondents were not defined the position. 29% the polled is estimated by an emotional eigenstate as bad. Such indexes are constrained, to our opinion not so much with the features of this age-old period, how with the unsatisfactory socio-economic terms of life.

The results of research of semantic features of the emotional experiencing of people years old allowed to do some conclusions. At first, the negative emotional states and feelings (alarm, fear, confusion, hopelessness) prevail in the structure of emotional sphere. Secondly, the high indexes of such emotions are educed as an alarm and fear, which represent strengthening in society of influence of social fears which are the reaction of individuals and groups not only on negative but also on positive changes, both on micro- and at macrosocial level, as is the result of changeability, which undermines normal development of society,

brings in disorientation and complicates adaptation processes, causing shock, stress, depression, apathy and other destructive reactions. And, third, high index of such emotion as hope which comes forward as a mobilizational factor of strengthening of adaptation potential of people is years old in modern Ukrainian society.

In society, there are withstand years forms and methods of social work with people years old. In particular, conditionally they can be divided into such groups: a 1) material providing which includes pensions and manual; 2) natural support as foods of feed, fuel, medicine, facilities of hygiene, organization of hot feed and others like that; 3) improvements of social terms due to the grant of social services at home and in stationary establishments; 4) psycho-social support as consultations of different character, organization of cultural leisure and others like that. It should be noted that the dynamics of development of sphere of grant of social services starts to the action the mechanisms of improvement of quality of life of people years old, and with them and appearance of new definitions, terms, concepts, which recreate innovative practice, present essence of innovative potential of social work, expose tendencies to the changes. The features of such social work assignments are described with people years old (in particular with problems and violations of emotional sphere): a 1) socialpsychological advising and training; 2) grants of cultural and educational services (in particular «University of the third age»); 3) social work in society (creation of groups of mutual help is at the level of society).

Key words: *emotional sphere of personality, social work, social and psychological counseling, education, the elderly, social work in society.*